

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

HUSZONÖTÖDIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések:

	Lap
<i>Vértesy Jenő</i> : Kisfaludy Károly drámaköltészete.	385
<i>Dr. Szegedy Rezső</i> : Zrinyi Miklós és a Szigeti Veszedelem a horvát költészetben. (II., bef. közl.)	406
<i>Dézsi Lajos</i> : Régi magyar verseskönyvek ismertetése. (IV. Mihály deák codexe.)	431

Adattár:

<i>Pétróczy Kata Szidónia</i> versei. (III., bef. közl.) <i>Harsányi Istvántól</i> és <i>Gulyás Józseftől</i>	445
<i>B. Kemény Zsigmond</i> levelei Pusztakamaráson. (III., bef. közl.) <i>Papp Ferencztől</i>	458
<i>Kazinczy</i> két ismeretlen levele. Közli <i>Kristóf György</i>	466
<i>Kortesnóták</i> a kubinszky—pecsovics-világból. Közli <i>Tolnai Vilmos</i>	471
Az »Actio curiosa« ismeretlen kézírata. <i>Dr. Alszeghy Zsoltól</i>	476
<i>Bessenyei György</i> gúnyverse <i>Teleki József</i> gróf ellen. <i>Császár Elemértől</i>	478
<i>Csokonai búcsúdala</i> . <i>Noszlopy Tivadartól</i>	481
<i>Csokonai ismeretlen levele</i> . <i>Noszlopy Tivadartól</i>	482

Könyvismertetés:

<i>L. Reynaud</i> : Histoire générale de l'influence française en Allemagne. <i>Sas Andortól</i>	483
<i>Friedreich István</i> : Gróf Széchenyi István élete. <i>Császár Elemértől</i>	485
<i>Révész Imre</i> : Dévay Biró Mátyás tanításai. <i>Zoványi Jenőtől</i>	488
<i>Moór Elemér</i> : A Toldi-monda és német kapcsolatai. <i>Dr. Berze Nagy Jánostól</i>	489
<i>Szinnyei Ferencz</i> : Jósika Miklós. <i>Weber Artúrtól</i>	492
Irodalomtörténeti repertorium . <i>Hellebrant Árpádtól</i>	495
Tartalom. Hely-, név- és tárgymutató.	III—XIX

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Az Irodalomtörténeti Közlemények megjelenik évenként négyszer (január, márczius, június és október hónapokban) 8—8 ives füzetekben. Előfizelési ára egy évre 10 K., egy-egy füzet ára 3 K.

Szerkesztő lakása: Budapest, I., Pauler-u. 4.

KISFALUDY KÁROLY DRÁMAKÖLTÉSZETE.

I.

Az ifjabb Kisfaludy gazdag munkásságának legnagyobb része színművekből áll; látnivaló, hogy ezeket írta legnagyobb kedvvel.¹ Belső ösztön hajtotta elsősorban színművek írására, mert a külső ösztönzések meglehetősen hiányoztak. A magyar drámának hagyománya, múltja úgyszólván semmi sem volt; a játékszín igazán bölcsőkorát élte, a színházi közönség kevés, a színjátékosok kezdők.

Az irodalom szeretete azonban öröklött vonás nála. Bátyja a maga korának egyik legünnepeltebb költője volt, s apjuk nagyműveltségű férfi, a ki sokat olvasott s tréfából vagy haragból verseket is tudott faragni. A Dunántúl egyik legrégebb s legtekintélyesebb családja volt a Kisfaludyaké, melyet Kisfaludy Mihály nem méltóság nélkül képviselt. Gyermekai közül a legidősebb s a legifjabb jutott nem hervadó névhez, s e kettő között oszlott meg a szülők természetete. Sándor örökölte az apa önzését és kevélységét, Károly az anya változóan csapongó, majd melancholikus kedélyét és nagy szívét.

Kettőjük költői egyénisége épen olyan ellentétes, mint jellemük és sorsuk. Sándor a régi Csákok és Himfyk vérbeli utóda, a levante, a földesúr, a ki kard mellett lantot is tud pengetni, Károly a jocular, a valódi költő és vérbeli bohém. Mindkettőjüknek kijut az élet két legfőbb adományából: a dicsőségből és a szerelemből. A Károly élete kora halálával akkor, a mikor megállapodni készül, igazán tragikus, de a tragikus véralkat kettőjük közül mégis Sándor. Egyidőt katonatiszt volt mind a kettő, a személyes bátorság mindkettőnek erénye volt, de Sándor komolyabban vette ezt is, agyába mélyebben vésődtek a vér és gyilkolás borzalmai, s jobban átérezte a halál jeges közellétét; ² Károly könnyebben vette, s csak az töltötte el ingerültséggel, hogy nem az érdem, hanem az összeköttetés visz előre a vitézi pályán is.³ Sándor szerencsésebb volt szerelmeiben, de jobban szenvedett érte.

¹ Kisfaludy Károlyt illetőleg igen becses monographiát birunk Bánóczi József könyvében (Kisfaludy Károly és munkái. Budapest, 1882—3.), mely mind az embert, mind az írókat eddigelé a legtalálóbban rajzolta.

² L. Naplóját. — Halálsejtelve az osterachi csata előestéjén.

³ Levele nényéhez 1811 máj. 5. Bánóczi: I. m. I. k. 1. fejezet.

Bármennyi is még azon kor lírájában a csinált érzés, a *Kesergő Szerelem* át van itatva igazi szenvedélylyel és keserves háborgással; a *Boldog Szerelemben* benne liheg a szilaj érzékiség gyönyöre és mámora, s csak a kor ízlése marasztja meg a finomság korlátai között. Még a *Regék* halványan jellemzett alakjaiba is önt egy kis piros színt a szerelem, így Elek dühös féltékenységébe, Eseghváry szerelmes epekedésébe s még Dobozy szenvedélyes utolsó ölelésébe is. Károly ilyen szerelmet nem tudott rajzolni soha. Az ő szerelmeiben valami vígjátéki könnyűvérűség nyilatkozott meg: hamar lángra lobbant, hamar felejtett.

Ha Badacsonyan járunk a Kisfaludy Sándor szőlőjében, boldognak mondjuk a költőt. Szobái ablakán vígan süt be a nap, s a pirosuló, kékellő szőlőgerezdek mosolyogva nézegetnek le a Balaton tükrebe. Az egész tájék derült, kellemes és nyugalmas. De Kisfaludy Sándor nem volt sokáig boldog. A mámor tüze hamvadozni kezdett, s a helyett, hogy a költő élvezte volna a kettős élet poézisát, a családfőt, a birtokos nemeset végtelenül bántotta, hogy nincs gyermeke. Könyvekből akarta kitudni, mint segítsen rajta. A kevély daliát vérig sértette, hogy verseit nemcsak bámulják, hanem bírálgatni is merik. Az elsőszülöttet ingerelte, hogy öcsöse hírneve a fejére nő. Visszavette a négyszáz forintot, a melyet Károly *Aurorájára* adott, s kilépett az Akadémiából, mikor az őt nem egyedül, hanem Vörösmartyval együtt koszorúzta meg a nagy jutalommal.

Kisfaludy Károlyt a sors kevésbé kényeztette el: élete változatos, de viszontagságos is volt. Többször jutott közeli ismeretségbe a szegénységgel, apjával örökké háborúságban állott, kölcsönösen ki is tagadták egymást, s az öreg Kisfaludy halálos ágyán se bocsátott meg fiának, kit igazán nem is szeretett soha. Kisfaludy Károly életébe szomorúemlékü szerelmi viszonyok is szövődtek be, s végül gyilkos betegség támadta meg, mely élte javakorában döntötte sírba. Küzdelmes és viszontagságos életpálya ez, s bár nem hiányoznak az oázisai sem, teljesen elegendő, hogy egy ember szemére sötét szemüveget illeszzen. De Kisfaludy Károly még sem lett pessimistává, sőt derült, ruganyos kedély maradt mindvégig. Jelleméhez némi kulcsot kétségtelenül könnyelműsége is ad; azonban az is valószínű, hogy az egész életet a magáéval együtt művészién megfigyelő szemmel nézte s némileg kívül állva mindenben, nem szállt le keserűségének legmélyéig, hogy onnan esetleg a líra egy-két gyöngyszemét hozhassa elő. Teljességgel nem volt lírai természet. Elményeit föl lehet találni költészetében, de párbeszédes formát öltve. Határozottan színműírói tehetség. Rendesen eleven és víg lévén, társaságban soha sem merült el önmagába, hanem nyitott szemmel figyelt meg mindent, különös érzékekkel a jellemző és a furcsa iránt. Vígjátékírónál elengedhetetlen kellék, a mit maga is tudott: »Itt a költőknek utazni kellene a különféle nyelv, szokás miatt . . . Ha én Debreczent,

Szabolcsot összejárnám, tudom két darabot nyernék általa...¹ Megvolt benne a vígjátékiróknál nem ritkán előforduló előadó tehetség is: jókedvében egész társaságot tudott szóval tartani. Maga is csoportosított vígjátéki jeleneteket merő virtuskodásból, így a mikor összerágta boros poharát.² Aztán megvolt benne a kezdeményezés képessége: vezető embernek született. Élete nagy részében szegény emberül élt, mégis gavallér volt; hanyagul öltözködött, mégis elegáns volt; könnyelmű, bohém embernek ismerték, mégis tudott tekintélyt tartani. Ilyen embert nem riaszthatott vissza a színpad kezdetleges volta, mikor ő színműveket akart írni, ilyen figyelőszemű írónak megvolt a reális érzéke, s bármilyen romantikus, sőt a romantikus iskola egyik vezetője volt balladáiban, komoly drámáiban, a vígjáték s a víg elbeszélés mezején a való élet talajára lépett, szokatlanul biztos léptekkel. Nagy befogadó képessége volt, azért mutatott igazi művelt író minden különösebb tanultság nélkül is. Minden idegen hatás mellett is megmaradt eredetinek és magyarnak. Hogy mi volt Kisfaludy Károly a fiatal írók gárdájának, azt legjobban Toldy Ferencz fejezte ki halála alkalmával: »Árvaságra jutottunk! pásztor nélkül való nyáj lettünk! Oda van tanítónk, vezérünk.«³ A hogy a magas szál ember megszokta, hogy kissé meghajolva járjon kisebb természetű emberek között: úgy hajolt hozzá a nagy író is a kisebbekhez, a kik látták azt a nagyságot, melyet nem akart velük éreztetni.

II.

Kisfaludy drámaírói pályája természetesen fejlődik. Mint huszonhároméves ifjú írja első drámáját, *A tatárokat*; komoly drámán kezd, csak nyolcz év múlva írja első vígjátékát; rövid ideig ír vígat és komolyat fölváltva, 1822 után már csak vígjátékot ír, míg élte végén, 1830-ban fog a *Csák Mátéba*, a mely töredékül marad. Komoly színművön kezd, mert ezt könnyebb írni, mint vígjátékot — az előbbi a romantikus képzelet alkotja, az utóbbit a való élet megfigyelése. Mikor már kiforr, újra hozzáfog a drámához, de most már férfias tudással és műgonddal. Azért jobbak vígjátékai drámáinál, s azért ígér legtöbbet a töredéknek maradt szomorújáték. A komoly darabok mind jelmezesek s a két keleti tárgyú (*Iréne, Nelsor és Amida*) kivételével mind magyar tárgyúak, sőt az *Irénebe* is bevilágít a magyar dicsőség a magyar követ rövid és fölösleges jelenetében.

Kisfaludy igen gyorsan dolgozott, a mi nem jelenti azt, hogy föltétlenül felületesen is. Ezek olyan dolgok, a melyekről biztos alap nélkül bajos ítéletet kockáztatni. A nagy munkabírást és termékeny-

¹ Levele Szemere Pálhoz 1826 decz.

² Gaal György levele Toldyhoz 1842 máj. 10. és máj. 20. (M. T. Akadémia kéziratára.)

³ Levele Kazinczyhoz 1830 nov. 26.

séget hajlandók vagyunk az író előnyére számítani, akár a katonának az edzett testet és a fizikai erőt, s a Horatius-féle »nonum prematur in annum« egyszerűen a különben kedves és könnyed költő nagyképű mondásainak egyike. Elismerjük Arany páratlan műgondját s bámuljuk, hogy szép verseit mint tudta gondos javításaival még szebbé tenni. De Petőfit se szabad vádolnunk a műgond híjával, a miért jóformán törlés nélkül írta le a verseket, a melyeket agyában már csaknem teljesen kidolgozott előre. Szigeti József csodásan könnyű színész-temperamentumával jóformán fáradság nélkül megalkotta azt a színészmunkát, a mi Egressy Gábornak annyi tanulmányába és izzadságos műgondjába került. Följegyezték, hogy Kisfaludy az *Ilkát* négy nap alatt írta, s ez érdekes, mint curiosum. E drámán mégis jóval több műgond látszik, mint a *Zách Klárán* vagy a *Szécsi Márián*. Hogy drámái között a *Stibor vajda* s az *Iréne* kivételével a mai olvasó előtt egyiknek sincs irodalmi értéke, azt ne írjuk okvetetlenül a kellő gond rovására.

Kisfaludy Károly úttörő s fellábával még a régi drámaírók talaján áll, a kik a drámában csak hazafias históriát akartak adni, s fogalmuk se volt a dráma belső formájáról. A költészetben nincs műfaj, a mely ne volna jogosult kellő formában. A hazafias történet dialogba szedett földolgozása is jogosult, ha a maga nemében annyira stílszerű, mint p. o. az Immermann *Andreas Hofere* vagy a Jókai *Szigetvári vértanúi*. Ellenben a Kisfaludy Károly drámáiban az is a baj, hogy kezdetlegesen és naivul kaczerkodik a drámái küzdelem jeleneteivel, de nem tud semmire se menni velük. *Ilkában* maga a helyzet drámái volna, mikor a fogoly magyar leány mellé állítja a belé szerelmes görög ifjút, de ez a szerencsétlen filkó annyira gyámoltalan és unalmas, hogy szinte örülünk, mikor Niketas kardja megment tőle. Niketasban is volna drámái mag, de sorsa a megoldásból egyszerűen kiesik. *Zách Klárában* több drámái eszmét is fölvet, hogy megoldásuk elől kitérjen. Asszonyi féltékenységet kever belé, a mely nélkül pontrólpontra ugyanúgy megtörténhetnék a dráma. A történetben olvasta az író, hogy a merénylő Zách Felicziánt Cselényi János asztalnokmester sújtotta agyon, s egyszeriben rátalált, hogy milyen drámái, hogy épen ez a Cselényi legyen Klára szerelmese. De a Kisfaludy Cselénje csodálatosan nem lesz vele drámaibb egy cseppel sem: egyetlen szenvedélyes kitörés után napirendre tér fölötte. Majdnem minden drámájában akadni ilyen motívumokra, de egyetlen sincs következetesen keresztülvive.

Mindezeknek az oka a színmű akkori kezdetleges állapota és az író gyakorlatlansága is. Olyan darabjai is vannak, mint a *Szécsi Mária* vagy a *Kemény Simon*. A történet, melyet ezekben készen kapott, nem érdektelen, de az író maga semmit se tett hozzá, hogy az érdeklődést ébren tartsa. A legszárazabban tördeli a históriát párbeszédbe. A prózájának sincs meg az a drámái lüktetése, ereje és színe, melyet a Katona József kezdetleges ifjú-

kori darabjaiban megtalálunk. Kisfaludy haladást mutat abban, hogy ez a nyelv egyszerűbb, mint kortársainál, de arra még nem eléggé egyszerű, hogy azzal hatna. A nyelv az egy, különben eléggé jelentéktelen *Nelzor és Amidá*ban mutat némi színpompát, a hol ez szándékos a keleti hangulat jellemzése miatt. A melyik darabját versben írta, annak föltétlenül jobb a nyelve, de erre is ráfekszik a kezdet nehézsége: ezek bizony szabad jambusok, csak hasonlítanak a vershez. Az író szeszélye érzik benne különben: hol prózában, hol versben írja darabjait, a hogy eszébe jut. Mindezek kísérletek, a melyek csak az irodalomtörténetírónak érdekesek.

* * *

A *Stibor vajda* több figyelemre méltó szempontot nyújt Kisfaludy drámaírói képességeit illetőleg mind a tárgyválasztásban, mind a jellemzésben s a drámai küzdelem formájában. A tárgy rideg középkori monda, mely kemény próbára teszi a vele foglalkozót. Kisfaludy Mednyánszkynál (*Archiv für Geographie, Historie* stb. VIII.) olvasta. A történelmi Stibort mint Zsigmond király hű emberét, tekintélyes és vallásos főurat ismerjük. Talán királya népszerűtlensége és maga idegen származása is részes benne, hogy ilyen gyűlöletes monda tapadt nevéhez. Beczkó várát a hagyomány szerint udvari bolondja kívánságára építteti s e várban leli halálát. A zsarnok nagyurat, jobbágyai ördögét, megfogja az átok: egy nyári délután kertjében alszik, a mérges kígyó kimarja szemét, s őrzöngő kínjában ugyanazon szikláról zuhan a mélységbe, a honnan egy ártatlan jobbágyát dobatta le. A monda sivár tragikumában megvan a következetesség: a betölt átok s a bűn és bűnhődés helyének ugyanazonossága. Kisfaludyt — úgy látszik — a tárgy borzalmas romantikája vonzotta, de érezvén, hogy ez kevés mag egész drámára, tragikus összeütközést keresett hozzá s meg is találta, de ezzel meg is szakította az összefüggést a vajda kegyetlenségei és végzetes halála között. Kisfaludynál a kígyó igazán deus ex machina, s ez a darabnak sokat emlegetett, mert mindjárt szemet szűrő hibája.

A tragikus összeütközést természetesen Stibor legközelebbi környezetében kereste a költő és szembeállította vele a fiát, Rajnádot. Értjük, hogy e fiú nemes és jószívű lesz, jobbágyai védője, sőt szerelmes is épen egy jobbágyleányba. A szó szoros értelmében vett történelmi hűség még anachronismus az akkori magyar történelmi drámában. Azért kikapcsoljuk Rajnáld liberalismusát épen úgy, mint a paraszt Demeter lovagi gondolkodásmódját. Az azonban már mindenképen hiba, hogy Rajnáld épen olyan gyámoltalan, a milyen jólelkű, mert ez által a küzdés eleven-sége veszít, hiányozván a két szenvedély kardjának összecsapása.

Az összeütközés különben magán viseli Schiller hatását: kis részben a *Tell Vilmos*ét s nagy részben az *Ármány és szerelem*ét. Az a kor, a mely forrong s változik, a hol a szabadelvű eszmék

törnek utat, szembeállítja a régi s az új nemzedéket, melyek nem képesek egymást megérteni. Ez az ellentét szükségképpen utat talál a kor irodalmába is. Zsarnok apák mindig voltak, a kik elleneztek fiaik szerelmét, de Shakespearenek eszébe nem juthatott Romeót úgy szembeállítani apjával, a hogy Schiller állítja szembe Ferdinándot Walterrel. Nem csak az apa akarata küzd a fiúéval, hanem a régi önző despota világ embere az újjongolkozású, szabadelvű kor emberével. Csakhogy Schiller egymáshoz méltó erős embereket fordított szembe egymással, a kort is megfelelően választotta ki s az egyszerű muzsikusz családok feltűnő realisan mutatja be. Kisfaludy csak a problémát vette innen s egyes jeleneteket kölcsönzött belőle, de helytelenül állította belé a középkor teljesen másforma világába. Aztán Kisfaludynál a rosszak igazában korlátoltak is a maguk egetverdeső dölyfében, a jók ellenben bámulatatosan értik egymást s egyformán fölvilágosodottak és értelmesek: így Rajnáld, a nevelője, a paraszt-család meg az udvari bolond is. Mindegy. A kor kedvelte a »vár és kunyhó« találkozását, a költő pedig hatásos jeleneteket tudott alkotni belőle. Minden hibája mellett is el kell ismernünk, hogy a darabban van élet és mozgás, minden előttünk történik. Az írónak tagadhatatlanul volt drámai érzéke.

A jellemzésben is halad a költő, bár sok kezdetlegesség van benne. Az alakoknak csak egy-két jellemvonásuk van. Legjobban maga Stibor sikerült, bár ez is archaikus formát mutat még: örökösen dühöng, mint a megvadult bika. Kár, hogy a monda Stibor gonosz feleségét is említi, mert Rajnáld mostohája igazán fölösleges benne s a mellett olyasféle, mintha Stibornak már valósággal részeg visszhangja volna. De a költő a hős alakjának színeit próbálta keverni is: Stibor nemcsak erőszakos, de erős is; nemcsak gonosz, de félelmes is. Mélyíteni akarta azzal, hogy a sok kegyetlenség végre megrokkantja a vas idegzetet is: mikor fia kedvesét is elpusztította, benne is fölébred a lelkiismeret. Igazán nagy kérdés, hogy elhiszszük-e neki, de itt egy más érdekesség is felötlök: a Shakespeare hatása — először. A mester veszni indult alakjai rohanó tetteik közben megállót tartanak s ilyenkor mind bölcselkedésre hajlók. A természet képei s az agy föl-fölbukkanó ötletei egész gondolatsorokat vonnak maguk után. A vesztét érző Stibor így elmélkedik:

Az átok is szó, pusztá szó, mint
Az áldás gyengesség szülöttje,
S a megszorult kebelnek végső
Dagálya, végső bűnhődése; csak
A köz lélek keres benn' érzelmet
S együgyű elmével fél és örül
Mindennek — — — — —
— — — — — Haha! mely ájtatos
Álom, gyarló eszmélkedés, melyet
Egy kábult elme koholt utolsó
Szükségben és a képzelet,

Ez a velő kész majma, formát
Alkot reá és gőz bábájával a szivet
Csalogatja. Nem, mi a sors elvetett
Gyermekei vagyunk: a bölcs, mint a bo-
Egy pályán tántorog, csak azzal [lond
Különbözünk, hogy egyik úr,
A másik szolga, mint a történet
Játéka és az élet hömpölygő
Koczkája esik; nincs a ki túl is
Velünk vesződnék; s itt a kard tesz
Igazságot.

Hogy a rokonságot érezzük, hallgassuk meg Macbethet is, a nélkül, hogy a két költő közti aesthetikai különbségre vigyáznánk:

Holnap s megint
Holnap, meg holnap, mászva így megyen
Ez napról-napra, míg kimért időnk
Levánszorog a végső szótágig.
Tegnapjaink is mind bolondokat
Kísértek a halál hamvgödrihez.

— Aludj ki, pislá fény! Az élet: árny,
Mely jár-kel; egy szegény komédiás,
Ki egy óra hosszat tombol és dühöng,
Azzal lelép, s szava se hallatik;
Mese, mit egy bolond beszél, teli
Hangos dagálylyal, — ám értelme nincs!

(Szász Károly.)

Az alakok közül még egy érdemel figyelmet, s ez Beczkó, a bolond. A mondában szerepel, Kisfaludy is szerepet adott neki, s Beczkó az első magyar romantikus bohóc, kit hosszú sor fog követni. Közönségesen a *Lear király* bolondjában keresik az eredetijét, s ez, mint Shakespeare hatása, meg is állapítható. A kaloda-jelenet s a bolond részvéte onnan kerülhetett ide, meg Beczkó is, Lear bolondjaként, rövid rímes sorokban beszél. Az alak azonban más s érdemes a történetével foglalkozni, mert egyike ez Kisfaludy színpadi maszkjainak, melyek a dráma minden korában szerepelnek, s melyeket ő is átvett.

Az udvari bolond tartása keleti eredetű szokás, de némi nyoma a klasszikus világban is föltalálható. A parasita, az ingyenélő mulattató pótolja. A középkorban terjed el a szokás egész Európa-szerte, s a csörgősapkának meg kell lennie nemcsak fejedelmek, hanem előkelő urak palotáiban is. A bolond gyakran nyomorék is, törpe és púpos, gyakran igazán is bolond vagy félkegyelmű s bárdolatlan tréfák és barbár mulatságok tárgya cserében nyelve szabadságáért. Élete nem mindig irigylésre méltó. Az irodalomban a Terentius és Plautus parasitájából a renaissance-színpad bohócza fejlődik, a bajazzo, az angol darabok clownja. Nincs annyi ütlegben része, mint római elődjének, s jobban szabadjára eresztheti nyelvét. A Shakespeare jókedvű clownjai közül kiütözik a Lear »keserű bolond«-ja, de alapjában véve ez is csak olyanforma, csakhogy tragédiába lépett belé, melyet végigkísér s nem csak egy jelenetben bújik elő, mint az Othello bolondja vagy a Hamlet sírásója. A romantika már nem érte be ezzel a formával, hanem az okos-bolondot léptette helyébe, a kinél a csörgősapka világos főt takar, s a ki jó szívét bolondos mondásokba bújtatja. Ez a Kisfaludy Beczkója is. Hugo Viktornál a romantika újabb hajtásával találkozzunk — ő már a tragikus bolondig jut el Tribouletban; ez az alak minden romantika mellett is valószínűs realismussal mutatja be a bolond-tartás teljes barbárságát. A bolond alakja azonban megtetszett Kisfaludynak. Mikor a *Zách Klárát* át akarta dolgozni, ide is becsúsztatott egy bohócot, Rikkancsot, a ki Beczkó édes testvére. Még egyszer előfordul, mint Vidor a *Hűség próbájában*, de itt az álarcz formája már átváltozott.

Minden tekintetben tisztultabb fölfogást tükröz vissza az író *Iréne* cz. szomorújátéka. A hogy a drámát jelenetekbe szedte, látszik rajta az ügyes író, a ki egyre gyakorlottabb lesz a dolgában; a hogy a tárgyat fölfogta, látszik rajta a gondolkozó író, a ki mélyíteni akarta. Azonban a tragikumot illetőleg, elméletben jól kigondolta, de gyakorlatban nem tudta kivinni.

A tárgyat sok író keze vetette papírra, vándorló téma.¹ Az ismerős anekdotát Mikes beszéli el: Mohamed szultán s a szép görög leány történetét, a kinek szerelme miatt elhanyagolt mindent, s midőn a hadsereg e miatt zúgolódott, a szultán megmutatta nekik a leányt. Szépségén elámulva igazat adtak Mohamednek, a ki most megmutatta, hogy önmagán is tud uralkodni s ezzel leszúrta a szerencsétlen leányt. A történet hihetőleg nem igaz, de föltétlenül keleti gondolkozást tükröztet vissza. Magyarul Bólyai Farkas írt róla igen gyöngé és bőbeszédű drámát.

Kisfaludy maga említi, hogy itt olvasta s kidolgozta más-képen. A főváltoztatás az nála, hogy Iréne nem a szultánt szereti, hanem elhagyván jegyesét, azon gondolattal lesz a töröké, hogy befolyásával eltiport hazája sorsán enyhítsen. Azért míg Bólyainál Mohamed a hős, itt Iréne. A lelki probléma érdekes, a fölfogás tragikus. Bólyaitól vette a tárgyat, de Bólyai nincs rá hatással. Voltaire *Zaire*ját említik, mint a mely hatott volna Kisfaludyra. Kérdés. Kétségtelen, hogy Voltairt olvasta, *Brutus*át le is fordította; valamint az is igaz, hogy *Zaire*, a szultán keresztény hölgye, saját hitének akarja megnyerni Orosmánt. Csakhogy e gondolatnak nincs folytatása, *Zaire* szereti a szultánt s a tragédia a féltékenység tragédiája, mint *Othellóé*. A hatást nem lehet biztosan kimutatni. A mi az egész darabot nézi, itt shakespearei nyomokat se kutathatuk; egész stílusa németes: Schiller pathosa, Körner áradozása érzik ki belőle.

A jó gondolatot azonban Kisfaludy nem bírta jól keresztülvinni. A tragikum sokféleképen nyilatkozik, azonban nincs a világon tragikus hős, a ki teljesen passiv szerepet vigyen. Iréne pedig az. Mindjárt az elején meggyöngíti az író az alakot azzal, hogy még e tragikus gondolat sem az övé: Hali nagyvezér sugallja neki. Azontúl Iréne nem tesz semmit, hozzá se fog terve keresztülviteléhez, túri a szultán ölelését, míg lélekben hű marad a régi kedveshez s küzdelem nélkül esik el a szultán kardjától. Ha Mohamed nem is a darab hőse, azért lehetne érdekesebb. Az a Mohamed, a ki erejét megmutatni összetöri a drága játékot — embertelen és visszataszító, de erős és hódító. Kisfaludy emberibbé akarván tenni, ezt is meggyöngítette: az ő Mohamedje azért öli meg Irénét, mert megtudta, hogy mást szeret. Pompázó szavai voltaképen féltékenységét takarják. De a dráma menetét az író szélesen

¹ Részletes leírását I. Király György »A Törökországi Levelek forrásaihoz« cz. értekezésében. (EPhK. 1909. 269. s k. 1.)

kirajzolta: egyfelől a hazájukvesztett görögök végső erőlködésével, másfelől udvari ármánynyal bővítvén ki, melyet Zagán basa vezet Iréne ellen — ő és Iréne öreg, vak atyja, Agenor, a legdrámaibb személyek az egész darabban.

Még e darabnak sincs történeti levegője. Bizáncz romjai között indul meg e darab, de nem látjuk Bizánczot. A kor fölfogásának nem kedvezett a valóság szempontja, hogy itt voltaképpen egy romlásra érett kultúrát döntött össze egy még romlatlan és kemény katona-nép. Az első kidolgozás töredéke is — a civódó polgárok jelenete mellett is — a szabadságért küzdő és falai alá temetkező nép képét mutatja. A török a barbár és zsarnok hódító — ez a hazafias fölfogás akkor — s Agenor és társai a Leonidások ivadékai. A darab nyelve nem szűkölködik képekben, hasonlatokban, de a színek mind szétfolynak, s a nyelvnek nincs plastikája, Kisfaludynál épen úgy nincs, mint kortársainál. Konstantinápoly voltaképpen színes és festői világ mozaikkal kirakott ragyogó templomai-
val, márványpalotáival, a császár arany tiarát, bíbor palástot és piros csizmát hord, udvara merő fény és pompa. E bizánczi ragyogásnak Kisfaludynál semmi nyoma, nem úgy, mint későbbi írónál, a hogy ez plastikusan megjelenik Sardou *Theodorájában* vagy Herczeg Ferencz *Bizánczában*, sőt a szárazabb Szigligeti *Andronikjában* is.

Valamivel több a valóság színe a török alakokon. A magyar történelemnek annyi közös érintkező pontja van a törökkel, hogy e világ nem ismeretlen a magyar irodalomban sem. Emlékük még keserű, s mivel a kor stílusa idealizáló, a félelmes, romboló hatalmakhoz hasonlítanak: a Góg és Magóg népe ez. De másfelől a keletiesség, mely a költészetnek annyi varázst képes adni, nem téveszti el hatását költőnkre sem. A szultánban Kisfaludy nem akarta elrontani a nagy embert; talán nagylelkűbbé is tette, mint a mennyire a történeti hűség megengedi; de nagyobb baj, hogy ez az alak a legkevésbé keleti. Dagályos beszéde nem teszi még azzá. Pedig hogy az igazi szívárványos keleti nyelv mennyire jellemzetessé tud egy alakot tenni, arra fényes példa *A velencei kalmár* marokkói fejedelme, »a kinek arcját a nap közelléte festette sötétebbre.« De a valószerűség olyan követelményeit említjük, a melyeket Kisfaludy nem ismert.

Zagán basa keletibb — nem szavaiban, hanem gondolkozásában. Előtte a szerelem csak érzéki mámor, s azt hiszi, hogy a szultán szívét egy másik, talán érzékibb szépség elhajtja Irénétől. Az asszony-
nak nem lehet nagyobb célja, mint a nagyúr kényére lenni. A hogy Fatimét biztatja, az már egészen a mohamedán ember gondolkozása:

Fatime! gondold el magad
Azon magas tetőn, Mohammed
Karján, dicsőn ragyogni véle, ott
Azon fényes ponton, melynek sugári
A földnek két részére oszlanak;
Milliomoktól imádvá ott

Éldelni s boldogítva, boldogúlva
Az élet álmait keresztülfutni
És a világ szépét, javát
Ölelni, a föld minden kincseit
Kényedre birni: ott határa a
Halandóságnak.

S jellemzően keleti Iréne előtti meghódolása is. Gyűlölete a harczos gyűlölete a rableány ellen, a ki elvonja nagyurát a dicsőségtől; meghódolása a keleti ember szinte állatias meghódolása a testi szépség előtt. És keleti Fatime is. Ő nem tudja Mohamedet csábítani, kaczerkodni vele: a nagyúr jelenlétére átérzi annak fenségét s egyszeriben elébe hull, mint a letört virág:

Haragszik-e
A felleget hasító kőszál, hogy
Az alacsony moha lábára
Fonódik és menedékhelyet keres?

Igazi háremhölgyi gondolkozás. Ezek az apró mozzanatok Kisfaludy jellemző képességének élénk fejlődését mutatják. Nemkülönben Hali basa egész alakja, e szelíd, jólelkű és mégis ármánykodó öregé, a kinek vérében a török apa s a keresztény anya vére keveredett.

A versek, a melyekben elbeszéli, nem oly rosszak, mint a *Stibor vajda* iambusai, de nem is sokkal jobbak. A mi meg a nyelvet illeti, kevésbé dagályos, de talán még áradozóbb. A drámai rövideget alig egy-két helyen tudja eltalálni (mint p. o. a III. felvonás végjelenetében). De csoportosítani még hatásosabban tud. Az I. felvonás első változása, a III. utolsó jelenete s az egész V. felvonás tanúbizonyságai. Az udvari ármány ügyesen van a drámába belekapcsolva.

Érdekes, hogy a III. felvonás 1. jelentében a görög dráma egy figuráját alkalmazza, a stichomythiát, a mikor a két szereplő egy-egy soros versekben felel egymásnak párhuzamosan. Nem tévedünk, ha ezt francia hatásnak tulajdonítjuk. Kisfaludyra a görög klasszikusok nem hatottak; kérdés az is, ismerte-e őket. Shakespeare is alkalmazza e figurát, de ritkán (*Szentivánéji álom*, III. *Richard.*). Ellenben mind Molière, mind Corneille és Racine gyakorta ének vele.

Aztán eltelt tíz esztendő. A drámaköltő víg történeteket hozott a színpadra s tíz évi pihenés után indult el újra, hogy leszüretelje legnemesebb borát. Az irodalom nagy kárára a *Csák Máté* töredék maradt, másfél felvonásnyi töredék. E dráma teljesen Shakespeare hatása alatt készült s fölfogása tragikaibb, mint akármelyik más drámájában.

Persze csak sejthetünk hozzá, mi lett volna belőle. A töredék azt ígéri, hogy két hőse is lesz: Csák Máté és Omode nádor. Az elsővel hamar végezhetünk. Ismét a kor idealizáló történetírása a hibás, mert csak az tehette Csák Mátét a magyar függetlenség bajnokának, noha ez a fogalom ilyen értelemben a XIV. század hajnalán ismeretlen volt. »Magyarország pusztítója és sanyargatója«¹ a cseh Venczel pártján állott s Trencséntől Budáig dúlta az orszá-

¹ Depredator et desolator regni Hungariae. (Pór Antal: Trencsényi Csák Máté. Magy. Tört. Eletrajzok IV. 39 l.)

got. Kisfaludy szabadsághőst csinál belőle s az első jelenetben fehér zászlóval lépteti föl a trencsényi kiskirályt, kinek minden szava méltóság, nyugalom és igazságosság. Az ő helyzete egyelőre cseppet se drámai s talán nem is lett volna az soha. Azt se feledjük, hogy Csák Máté állítólag a Kisfaludyak egyik őse, s már ezért is csak fény fog áradni rá.

A nádor ellenben igazán tragikus. Kemény és nagyravágyó férfi, a ki családját elsővé akarja tenni az országban; ez a főczélja, a mikor Károlyhoz áll, Czelját eléri, de saját családját üti pártot ellene: hat szép fia mind cserben hagyja és Máté zászlaja alá áll. Ez már igazán tragikus helyzet, és Omode annak is érzi. De meg nem török s igazi drámai hősként daczosan kihívja a sorsot önnön fejére:

Fog-e derülni? — Minden visszatér
E nagy természetben, csak a halott nem!
S nekem meghaltak fiaim, csak egy sincs
A hatból! S én szereztem őket!
Miért áldoztam volna életemet
A bajnak? mért szereztem és miért
Vágytam nagyság után? Érettök, úgy van,
Érettök, s ők nem érzik azt s miért
Nem érzik? Átkozott kétség! lesújtó
Kérdésed vad sovár gerjet mutat,
Melynek vakon szolgál a szív — s kitől
E szív nekik? Le véletek, le mérges
Dagályi a hevült velőnek!

Mélyebb örvénybe döntitek
Még a komoly buvárkodót. De fáj,
Fáj veszteségem. Sivatang homok
Igy életem: fölszillog nyomtalan!
Hah! mintha messziről kard csörgene!
Ők vívnak, dőlnek! nem, fejem lobog.
S ha dőlnek, bűnökért adóznak.
Parancsom áll és annak állni kell,
Különben ők lennének mesterim,
S Máté mosolygáná a gyöngye ősz.
Fölöttem most egy, s azt kényem vezérli,
S így tettben én vagyok király: azért
Inkább magzatlan mint alázva élek.

Ilyen hatalmas expositiót még Kisfaludy nem alkotott meg. S a drámai hős philosophiai elmélyedése újból shakespeareies.

De az az egész dráma beállítása is. A személyek jegyzékét nézzük végig: benne van az egész ország a királytól a parasztokig. Itt már mindenkinek egyéni élete van, s a királyválasztó-gyűlésre sereglők külön-külön és mind jellemzően beszélnek. Ez a széles keret, e nagy személyzet, a történelmi jelenetek élénk dialogizálása Shakespeare királydrámáira emlékeztet. A mester parasztjainak szójárása érzik Jerusont, a kassai kovácson:

»Jerus a nevem, picziny ember a világban, de tudom hová kell ütni a nagyot. Én kassai kovácsmester vagyok, de csinálók finom szabályakat is.«

Még plastika is több van valamivel a nyelvében. A gyűlésre sereglő urak leírása (kivált a pápai követé) a nép ajkával, az Omodefiúk szökése, az éjszakában magára maradó nádor élénken domborulnak ki. Aztán mintha azelőtt szerelmes ifjút nem tudott volna festeni: Alexis, Rajnáld, Leo mind csupa tehetetlen sopánkodó volt; itt pedig Domos ifjú, szerelmes és férfi egyszerre.¹ Mintha az író csak férfikorában tudta volna festeni azt az aczélos ifjúságot, mely benne is duzzadt valaha. Szóval minden a legszebbet ígéri, s jellemző véletlen, hogy a kézirat épen e szavakkal szakad meg: »Elég sajnós...«

¹ Bánóczy (I. m. 374. l.) magát a szerelmet is valóságosabbnak találja.

III.

A dráma fejlődésének kezdetleges fokán a szomorújáték élesen különvállik a vígjátéktól. Teljesen más formája van, s teljesen más a stílusa. Shakespeare gyakran keveri a víg elemet a komollyal, mint az élet, egynémely darabját némelyik aesthetikus ide, másik oda sorozza. Kisfaludy Károly idejében erről szó se lehet: a kettő egészen más, s a vígjátékíró Kisfaludy is más, mint a drámaíró. Emez romantikus volt, amaz teljességgel nem.

A tiszta vígjátéknak két főtípusa van: az egyik az örök emberi motivumokból építi föl tárgyát, a másik a társadalom hibáit tűzi élce tollára, ama társadalomét, melyben él. A két típus a görögök között Menandros és Aristophanes. A vígjáték utóbbi formája a gazdagabbik, de hamarább ki van téve az elévülés veszedelmének: új korok jönnek és nem értik meg. A genialis Aristophanest történelmi tájékozottság nélkül nem tudjuk élvezni. Menandros fönmaradt római tanítványában, Terentiusban, s Terentius meg Plautus szelleme ismétlődik meg voltaképen az igazi komikai tehetségekben, mint Molière vagy Goldoni. Igaz, hogy Molière saját társadalmát is kipellengérezte, de legjobb vígjátéki ötletei általános érdekűek. Az ötlet felségsége volta valóságos czirkuszi jókedvvel tombol a *Scapin fursfangjaiban* s a *Pourçognac úrban*. Ez az igazi vígjátékíró főjellemezője, hogy az ötleteiből soha sem fogy ki s hogy az alakjait a szatira élességével rajzolja ki. Az ilyen alakoknak mindig valami frescoszerű hatásuk van: nincsenek részletesen kidolgozva, körvonalaik élesek, színük kevés, méreteik nagyok. Ez az ősz-forma, de van is benne valami primitív. A teljes művészi forma az, mikor a vígjátéki alaknak is külön élete van, csak hogy itt már nem Molière lesz a példa, hanem újból Shakespeare, hogy csak Falstaffot, Zubolyt, Parolles-t említsük.

Kisfaludynak mindehhez megvolt a tehetsége s komikai tehetőségének két formáját talán legjobban szembeállítva két versében szemlélhetjük. Az egyik ifjúkori kísérletei közül való: *A kísértet*. Önkénytelenül is dialogba szedte. Nyelv, verselés igazán kezdetleges, de maga a költemény csupa üdeség és jókedv. Maga a hős is primitív, mint maga George Dandin, mint a megcsalt és becsapott férj őstípusa. A vén férj kikapós felesége saját házában csalja meg az öreget, mert elhiteti vele, hogy a kerti szobában kísértet jár, s ő ilyenkor nem bír otthon maradni. A kísérteties szobából valóban hallatszik némi nesz, a kertben látszik némi fehérlepedős alak, s a menyecske csak hajnalra tér haza kifáradtan. Mindezt maga a férj meséli el fiatal vendégének, mintegy előre oktatást adva, hogy megszédheti ő is a gyümölcsöt — a férj ostobasága valósággal elemi erővel hat, s a részletekben (kivált a kézirat variánsaiban ¹) elég pajkosság is van. Ez az igazi vígjátéki típus.

¹ A kézirat a M. T. Akadémia könyvtárában.

Élete utolsó évében jelent meg a másik költemény: *A sastoll*. Ez művészi humoros kép, melynek hőse már kidolgozott egyén, az öreg Toldi. Néhány szó jellemzően állítja elénk a kopott, elhagyott öreg hőst. Az ifjak gúnyolják s a kályha mellé küldik. Az öreg egyiket megkéri, hogy vegye magára nehéz, avult köntösét. Az ifjú állaná, de nem bírja el s összeroskad alatta, mert a köntös ujjá vastekékkal s buzogánynyal van tele:

Ősz van, itt hűs szél legyint,
Mégbéleltem egy kicsint.

Szinte látni véljük az öreg vitézt fölényes mosolyával — az egész pompás vígjátéki jelenet, s hőse Toldi Miklós és csakis ő, az ősz, elhagyott, kopott bajnok, a ki határozott vonásokkal kidolgozott egyén és nem akar ki.

Mindezen tehetségét Kisfaludy érvényre juttatta vígjátékaiban s azonkívül maga tesz bizonyosságot, hogy nemzete elé is tükröt akart tartani, kigúnyolván fonákságait s jellemző alakokat formálván honfitársaiból: ¹ a mikor egyfelől megrajzolja a vén kisasszony, a fősvény, a képzelt beteg alakját, másfelől bemutatja Lombait, az inspektort, a ki egyén, és Mokányt, a ki magyar s a kit szeretettel rajzol, és Kényesit, a kinek magyarnak kellene lennie s a kit kicsúfol. Elénk megfigyelő tehetsége, ember- és világismerete segítették vígjáték-írásában, de másfelől olvasmányai, s a látott darabok hatása alatt is áll. Utánozza Molièret is egyik-másik típusában, utánozza Goldonit is más típusaival, kölcsönöz Kotzebuetól, sőt kisebb német íróktól is, a kiknek műveit látta Bécsben s a magyar színpadokon.

A vígjátékokat könnyen és kedvvel írta, összesen tizennégyet s azok közül tíz egyfelvonásosat. Úgy látszik, kedvelte a rövid dolgokat s egyik-másikban megvan az a kerektség és élénkség, a melyet az ilyen rövid darab okvetetlenül megkövetel.

Írányát mindjárt két első vígjátéka jellemzően mutatja be: *A kérők* és *A pártütők*; mindkettő háromfelvonásos, s mindkettőben még a kezdő író sok gyöngesége érzik. Az elsőben a czél a társadalmi szatíra. A motívumok nem újak, de a környezet s az alakok eredetiek, magyarok. Nyugalmazott huszárcapitány háza ez vidéken. A quietált tiszt is gyakori alakja a magyar színműveknek: ezek nemes urak, a kik ifjúkorukban kardot kötöttek, becsülettel verekedtek, aztán nyugalmaztatták magukat, mert megúnták az osztrák szellemet s a protekció érvényesülését. Kisfaludy nem mondja ezt ki, de ilyenformán érezhette. A régi magyar kastélyok hangulatát érezzük benne, a mely annál előkelőbb, mennél több vendége van. A leányok verseket olvasnak, magyar verseket Himfytól (Károly nem volt irígy a bátyja sikereire). A deákos prókátor s a külföldieskedő mágnás magyar típusok;

¹ Levele Gaálhoz 1821. júl. 16.

a latinos s az idegenes beszédnél ugyan alig valamivel több jellemzi őket, de megértjük, hogy a fiskális csak mulatságos alak, de jóra való ember, s a költő csak a másikat akarta pellengérré állítani. Az inasok is jellemzők s uraikhoz valók: a kapitányé obsitos káplár, az ügyvédé tudákos ember, a báróé libériás német. Íme az igazi magyar vígjáték őstípusai.

A *pártiutók* még magyarabbnak látszik, mert népies. Így fogták föl Kisfaludy és kortársai is¹, s némileg ma is a magyar népszínmű csíráját keresik benne. A helyzet teljességgel más. Kisfaludy sehol sem áll annyira német hatás alatt, mint ebben a darabjában: a Claren *Der Giftmord* cz. víg elbeszélését utánozza benne. Itt is, ott is műkedvelő előadásról van szó, s az előadásról szóló elfogott levélből az együgyű falusi emberek gyilkos tervet sejtene. Kisfaludy meghagyta e darabot is a Schiller *Ármány és szerelmének*, mint az eredetiben van, de a magyar játékszín iránti lelkesedést is belevitte, mint korszerű vonást; a parasztokat oly jóízű népies nyelven beszélteti, hogy nem csoda, kortársai el voltak tőle ragadtatva — de ezeken kívül nincs a darabjában semmi magyar. Azok a fontoskodó, gyanakodó és gyáva emberek soh'se voltak magyar parasztok. Az udvar ellen összeesküvést szimatolnak, a mi merő nevetség, sőt anachronismus. Pedig Kisfaludy írt népdalokat s nem egy mellékalakjában jól eltalálta az egyszerű magyar embert, itt mégis ennyire nem tudta magát a paraszt lelkivilágába beleélni.

Kisfaludy könnyedén állítja föl vígjátéki expositióit, de igazán kevésbé változatos bennük. Két kis történelmi vígjátékát, *A pártiutók* naiv félreértését s *A betegek* jellemkomikumát kivéve, valamennyinek szerelmi cselszövény az alapja; ármány, hogy elválasszák a szerelmeseket vagy épen a szerelmesek ármánya, hogy összekerüljenek. Többször él a föl nem ismerés ősrégi motívumával, a mikor valaki épen azzal kerül össze s abba szeret belé, a kít el akar kerülni. Hat darabjában szerepel az álöltözet, némelyikben egyszerre több is, szintén a vígjáték legrégibb s mégis mindig újnak maradó szertárából előszedve. Történetei egyszerűek, alakjai átlátszók, de a lefolyás élénk s a vígjátéki point csattanó.

E cselvígjátékban áll Kisfaludy nagyon közel a régi comedia dell'arte-hoz, talán önkéntelenebbül, mint maga is gondolná. Kotzebuet, Molièret, Shakespearet többször említi, Goldonit soha, pedig kétségtelenül hatott rá. Bécsben sokat adták, s a korai magyar színpad is négy vígjátékát játszotta. Az író szobra ott áll Velenczében, kedélyes, pajkos arcza márványba faragva, semmi sincs benne az ú. n. írói méltóságból, igazi ember képmása, vándor színgazgatóé. Galambok szállanak a szobor vállára, fejére, a mint nézi a kékellő tengert, a szűk csatornákból kiúszó gondolákat,

¹ Kisfaludy levele Gaálhoz 1820 febr. 8. és 17. Gaál Kisfaludyhoz 1820 szept. 18.

a szűk utczákból kiáradó víg olasz népet, a mely föl és alá hullámzik oly tarkán és oly egyformán, mint az élet. A Molière-egyszerűsége és humora élt ez íróban, de még kezdetlegesebb formában. Az olasz élet és a régi olasz álczásjátékok együtt vannak darabjaiban. A hagyományos neveket is megtartja, mint itt-ott Molière is. Íme Pantaleone, Arlecchino, Colombina, Brighella meg a többi: a kikkel tele az utca farsang évadján, a kiket minden gyermek ismer.

Ezek közül a Pantaleone maszkja az, a mely leggyakrabban előfordul Kisfaludynál is, a becsapott öreg: akár az apa, mint Baltafy, akár az örökbefogadó, mint Lovasdi, akár a nagybácsi, mint Erényi gróf, akár a nagynéni, mint Lorányiné, akár maga az öreg udvarló, mint Szálkai — még maga Lombai is, a ki egyén, s a kinek komikuma máson fordul meg, némileg Pantaleone. Hiszen mi más is volna a vígjáték igazibb tárgya, mint a pajkos, követelő fiatalság, a mint kifog a zsörtölődő öregségen, mely nem tudja őt megérteni s mely a maga feje szerint akarja boldogítani? A Pantaleone-típus már fölbukkan a római vígjáték apáiban és nagybátyáiban is s változott formában mindig élni fog. Megjelenik az Arlecchino is, a ravasz szolga, de mindig a háttérben marad, csak a Bajszövő uzsorás szolgája lép kissé az előtérbe. A többi: huszár, hajdu, inas, kertész az olasz típus humorával, mely szívesen csúfot űzne gazdájából, de a magyar ember hűségével s a rangosabb megtisztelésével, legfeljebb nyelvel, de nem ártja be magát a cselekvénybe. Az *Áltudósok* szobaleánya a Colombina pajzán temperamentumát és ravaszságát bírja. A *Nem mehet ki a szobából* színészei számtalanszor előjöttek az olasz komédiákban s onnantek ottthonosakká a német vígjátékokban is.

Es a szerelmesek? Valljuk meg, azok a legkevésbé érdekesekek. Két párt ismerünk: az életrevaló pajkost s a gyámoltalan érzelgőst. Csak a nevük különböző, a gavallér nem mind Clitander vagy Valère, mint Molièrenál. A naiva az ingénue típusa s megvan úgyszólván minden vígjátékában, ha nem is oly elragadóan bájos, együgyű és mégis hamis, mint a francia mester Ágnese. Kisfaludy rendesen kettéválasztja: csinál belőle egy pajkosat s egy igazi szendét, bár néha a kettő egybeolvad, mint a *Csalódások* Lidijében vagy *A leányörzö* Nellijében.

A commedia dell'arte-ra emlékeztetnek a nevek is, melyek előre sejtetik az illető kiletét. Csak fussuk át a személyek jegyzékét. A katonatisztek Hósváry és Baltafy, az ügyvéd Perföldy, a léha főúr Szélházy, a postamester Lovasdi, az uzsorás Bajszövő, a színész Fürgencz, a falusi birtokos Mokány. Még a női keresztnevek is jellemzők, mert hiszen a névnek is van bizonyos caractere és bizonyos zenéje: könnyed, kellemes, rövid nevek, a melyeket odalehel az író, mintha egy szőke hajfür, egy fehér ruha, egy halványkék vagy rózsaszín szalag lebbenne el előttünk: Lidi (ez a költő kedvencz neve), Klára, Fanni, Máli, Mili, Nelli — ennek még hozzá Légházi a vezetékneve.

A fejlődő vígjáték a fiatal emberek közé új típust teremtett: a bonvivant-t. Ezt a régibb vígjáték vagy nem ismerte vagy kissé ellenszenvesen bánt vele. A könnyelmű, kikapós, kissé léha, nem nagyon lelkiismeretes, de elegáns, bátor és talpraesett fiatal ember az újabb kor kedvence. Goldoninál ez a típus még Lelio, a hazug. Kotzebue már jobban megbecsüli s több vígjátékában ad neki jelentős szerepet; talán egyik legmegnyerőbb s legügyesebben kidolgozott megjelenése a *Két Klingsberg* fiatal grófja. Kisfaludy a *Kénytelen jószívűség*ben némileg e darabot utánozza, de az igazi bonvivant alakja nélkül. Van azonban neki is egy valóságos bonvivantja s ez Morlay Móricz *A leányörzéből*. Merő könnyelműség ez az ember, de lehetetlen meg nem szeretnünk. Olyan fesztelenül jár-kél, mintha mindenütt otthon volna, és semmi se képes zavarba hozni. A hol szép leány van, mindjárt kész a kalandra. Már menyasszonyt szemeltek ki számára, de a kényszert nem tűri s azért is elkerüli a leendő mátkát. Persze hogy ismeretlenül ugyanebbe szeret belé. A chablon szerint azt várnánk, hogy ezt is veszi el, de Kisfaludy ügyesen fordít egyet a dolgon: a csélcsap gavallér hoppon marad, s a leány mégis másé lesz. Csak mosolygunk rajta, ki nem nevetjük, mert ez az ügyes világfi mindig fölül marad; nem is sajnáljuk, mert a szívét csak félig vitte belé a játékba.

Szintén az új vígjáték komikus alakja a vén kisasszony (mintaképe Bélise a *Tudós nőkben*), a ki férjhez szeretne menni s a ki még mindig csinosnak tartja magát. A szenvelgés kétségtelenül mindig nevetséges, de a társadalom némi durvasága okozza, hogy a pártában maradt leány föltétlenül komikus alak legyen. A jelen megváltozott társadalma, mely bizonyos körülmények között a leányt is saját sorsa urává teszi, lassan kiküszöböli ezt a típust. Kisfaludyék még teljes szívből kacagnak rajta. Íme a Kisfaludy vén kisasszonyai: Lucza, Klára, Krisztina, mind egyforma. Még *A kérők* Margitjában is emlékeztet valami ezekre, bár ez özvegyasszony, de késői hiúsága és tetszeni vágyása amazokéval rokon.

Molière közvetlen hatása alatt készült a *Nem mehet ki a szobából* cz. vígjáték. Ebben Bajszövő a Harpagon mása, csakhogy eltorzult és unalmas mása. Fösvény és szerelmes, mint amaz, de már nem komikus alak, hanem bohóc. Kisfaludynak ez nem sikerült. Molière a Plautus római aggastyánjából francziát csinált, valamint Fáy András *A régi pénzekben* mesterileg megformálta elődei fölhasználásával a magyar fösvényt, Kardos uramat.

Még egy Molière-utánzata van Kisfaludynak, *A betegek*, mely egyik legügyesebb dolga. Jellemző a kettő közti különbség. A halálos kórban sínylődő Molière megírja *A képzelt beteget*, de szatírája nem a képzelt betegre irányul, hanem az orvosokra csap teljes erőből, a kik csak nagyképűsködnek, de meggyógyítani senkit se tudnak. A darab bohózatos, de keserű. Kisfaludy darabja írásakor még egészséges, s képzelődéseiből az okos orvos, a jó barát gyógyítja ki. Kapja magát s elemi jókedvvel önmagából úz tréfát.

Ő is élményeit vitte belé, mutatják a nevek: az orvos Forgó itt Forgay lesz, s a két beteg, Rudics és Kisfaludy, Rudházy és Kistelky. A vígjáték csupa jókedv, s az orvos eszes ember. Összehozza a két hypochondrikust, majd meggyógyítják ezek egymást. Az egész a bohózat határába csap át, de nem baj. Lelki elkeseredettség is elősegíti, hogy a két erős, egészséges ember betegnek hiszi magát. Igen jó, hogy mindjárt fölélénkülnek, elfeledkeznek magukról s újra egészségesül viselkednek. A végső megoldást ugyan kívülről jövő jó újság, mint deus ex machina hozza meg, de a hiba nem szúr szemet; a két beteg mégis egymás közellététől gyógyul meg, s a belépő orvos már poharazva találja őket. A kigyógyulás mindenestre gyökeresebb, mint a Molière darabjában.

Íme ezek a Kisfaludy ötletei és alakjai, ez a Kisfaludy színpadja. De nem hiában hasonlítottuk a commedia dell'arte-hoz: az egészségben van valami bábszínházaszerű. Kezdetlegességével sokszor kedves, de mégis csak kezdetlegesség ez, hasonlatos a XVII. század színpadjához, a melynek olyan művészi képét adta Théophil Gautier a *Fracasse kapitányban*.

Azonban itt is ugyanaz a jelenség ötlük szemünkbe, mint a komoly drámáknál: Kisfaludy haladásra képes. Utolsó éveiben írta leghosszabb vígjátékát, a *Csalódásokat*, mely magasan kiemelkedik a többi közül.

Meséje is gazdagabb, mert több ágból szövődik. Alapja szerelmi pörpatvar, mely a fiatal grótot elvlasztja jövendőbelijétől, egy fiatal birtokos özvegytől. A darab lelke Lombai, az uradalmi inspektor, a ki fiának is, unokahugának is jó házasságot akar szerezni. Fiának kissé idős, de dúsgazdag hajadont szemel ki, a leányt Mokány földesúrnak szánta, de észrevévén az uraságok összezördülését, változtat a dolgon: miért ne lenne hűgából grófné is? Nem a nagyralátó ember vígjátéka ez, hanem a minden lében kanál ember föltilése. Lombai igen mulatságos örökös terveivel: ha az egyik halomra dől, készen van a másik — neki ez élvezet, csakhogy föl is sül valamennyivel. A különböző szerelmes párok, a félreértések egymást kergetik, s a jókedv perczre sem lankad. Ha a szerelmesekből hiányzik is az egyéniség, Lombai valódi egyén, s mellékalakjai: Mokány, báró Kényesi, Vilma, a társalkodóné, érdekesek és jól rajzoltak. Kényesi báró Székházy új kiadásban, de rosszabb nála; nem olyan ostoba, de csak oly hazafiatlan és még kapzsibb. A mi pedig Mokányt illeti, ez Kisfaludy legsikerültebb alakja. A név típusá vált, a betyáros vidéki magyar típusává; idővel változott is, s Mokány Berczi már a karrikaturába lépett belé, de az alak hatott, a míg csak az eredetije nem halványodott el, eltékozolván mindenét s betyáros virtusai belefulladásán a mindennapi élet kátyújába. De Kisfaludy szereti ezt a jó czimborát; igaz, hogy könyvet nem olvas, a gazdaságán kívül csak a jó bort, jó paripát, jó kutyát becsüli meg, szeret vadászni, még jobban elborozgatni, cigánynyal huzatni; házasodni is csak azért házasodik, hogy magva ne sza-

kadjon a családnak, egyébként szép leányon, menyecskén szívesen megakad a szeme — de különben egyenes, őszinte, szókimondó, jószívű ember és jó barát. A mikor mint udvarlót mutatja be Mokányt az író, remekelt vele.

S a hogy Mokány alakja tovább élt, új színeket váltott, úgy élt tovább az efajta vígjáték, mint a *Csalódások*. Színhelye a falu, akárhol Magyarországon, valami falusi birtok, a hol dús a fű, termő a föld, zöld zsalugáteres kastély áll a fák között, tüzes paripák dobognak az ólban, s gyors agarak ugrálnak gazdájuk körül. Tele kancsókkal hozzák az asztalra a jó bort, s cigányszó hallatszik a vacsora mellé. Vig históriák történnek meg itt, a férfiak erősek, délczegek, a leányok csinosak és örökké jókedvűek. Mindez talán nincs így benne e vígjátékban, hiányzik a darab plastikája, még nincs meg a hangulat minden árnyalata — de nagyjából kiérezzük belőle. Hosszú sor követi e vígjátékot Fáy Andrástól Gárdonyi Gézáig, mert az egyszerűbb, igénytelenebb magyar vígjáték szívesen menekül a fővárosból a vidékre, a hol még minden a magyar föld zamata érzik. Ez a hosszú s még ma is tartó hatás adja meg a Kisfaludy Károly igazi vígjátékírói jelentőségét.

IV.

Ibsen írja *A trónkövetelőkben*, hogy csak azt illeti meg a korona, a kinek királyi gondolata is van. A nagyszabású gondolat nagyszabásúvá avatja magát az embert is, ha nem is tudta keresztülvinni. Kisfaludy Károly foglalkozott azzal a gondolattal, hogy tizenkét darabból álló cyclust ír Mátyás királyról. Ugyanez a gondolata volt Arany Jánosnak is: balladakört írni a Hunyadiakról.¹ Mind a két terv töredéknek maradt. De a gondolat nagyszabású volt, melyet Kisfaludy kigondolt s Arany változott formában fölvetett.

A magyar történelemnek nincs olyan népszerű alakja több, mint Mátyás király. A rege fölvirágozta személyét, s az mint eleven alak szállott apáról fiúra időtlen időkhig. Az ország kormányzójának volt a fia, de nem királyi vér, azért érezte a nép magához közelebbállónak. Erős, bátor és élvezni tudó ember volt a renaissance korában s tiszta maradt kora legrútább bűneitől. Vér nem tapadt kezéhez, egyetlen ágyasáról tudunk biztosat özvegyi korában, a ki csodás szemérmességgel annyira félrevonult, hogy a nevét se ismerjük. Az Igazságos tudott ravasz és erőszakos is lenni, de kora fejedelmei közül erkölcsileg is fejfel kimagaslik. Népszerűsége páratlan volt, mert szerette a népet és szerette a jókedvet. Nem haragudott, ha tromfra tromffal feleltek neki. A hagyomány sokat regél udvari bolondjairól. Galeotti Marzio könyvet írt élczes és szellemes mondásairól és tetteiről. A hogy a köztudatba beleélte magát, legendás alakja az irodalomnak kifogyhatatlan tárgya lett.

¹ Előszava az *Elegyes darabokhoz*.

A nép képzelőerejét kivált az ragadta meg, hogy álöltözetben vegyült a nép közé s mintegy mindenütt jelenvaló, mindent tudott.

A mesék erdejébe léptünk. Itt megvan a mi királyunk rokonsága az arab Harun-al-Rasiddal, a ki szintén azt a mellékevet viseli, mint ő, a ki szintén álöltözetben jár-kel népe között, mint mindenütt jelenvaló az *Ezeregyéjszaka* szerint. Ám Harun kalifa a kelet fia. Izzó vérmérséklete van s kegyetlen is tud lenni, mert a keleti ember ebben az erőt látja. Első haragjában kész lefejeztetni kedves nagyvezérétől kezdve akárkit. S a keleti ember meseszerezetében egy érdekes történetért királyi kegyelmében részesít minden nyomorultat. Mennyivel fölötte áll Mátyás! S milyen hatalmas gondolat ezt az alakot egy dráma-cyclus főalakjává tenni.

1826 január 16-án írja Kisfaludy Gaál Györgynek, hogy a cyclusból már öt készen van. Mi csak négyet ismerünk. Az ötödiket — így mondják — elvetette s belőle balladát alkotott, *A sastollat*, e pompás kis költeményt az öreg Toldiról.¹ Az elsőt 1820-ban írta. Evek hosszú során át foglalkoztatta a nagy terv.

A kis daraboknak — mert mind egyfelvonásos — hangulata változó. De az egész alaphangja derült, mint Mátyás egyénisége maga. Az első a *Barátság és nagylelkűség*, elégiai hangú kis dráma, rendkívül egyszerű tartalommal: a király találkozása kegyvesztett püspökének, Janus Pannoniusnak, sírjával. Kisfaludy még ifjú éveiben írta, de a kezdetlegesség nem érzik rajta. Mátyást a személyek közt csak a királynak nevezi, a mi hozzájárul a darab stilizálásra hajló egyszerűségéhez. A gót kápolna, a melyben a lanttal díszített koporsó áll, a síremlék nincs elég plastikusan leírva — festői érzéke még hiányzik, tudjuk — de a hangulat leírása kitűnő. A remete, a száműzött barátja, a csendes, enyhe est melancholiáját gyönyörűen írja le:

A szomszéd klastromban szól a harang,
A búcsúzó napot köszöntvén,
Haza hívja a fáradt munkásokat
Es ájtatos vizsgálódásra,
Mély eszméltre inti a szerény
Atyákat, a szentegyház fiait.
— — — — —
Hányszor barátom karján andalogva,

Ha messziről ez a harang kongott,
És a torony keresztje a magas
Tölgyek közül elénkbe csilloga,
Dagadt kebellem leskelődve állánk
És elmerülve a természet annyit
Szépségein, vidám öröme
Derültünk. Oh ti édes órák!
Be gyorsan elrepültetek!

E gyöngéd és hangulatos leírásnak az egész Kisfaludyban csak egy párja van: az *Éltes* cz. töredék alkonyleírása. A *Barátság és nagylelkűség* legköltőibb színműve az írónak.

A Mátyás-darabokban még nincs egyöntettség. Elnézzük nekik, de igazán kár, hogy a *Szilágyi szabadulása* is köztük van. Ez a *Szécsi Mária* vagy a *Kemény Simon* atyafia: semmi egyéb a száraz történet dialogba szedésénél. Bizonyynyal ez is rajzol egy vonást a király jellemébe, de ezt másképen is megírhatta volna.

¹ Toldy: Magyar Költők élete II. k. 171. 1.

Most a vígjáték kapujához értünk újból. A két komoly színmű királya is álöltözetben lépett föl, de a két vígjáték királya az igazi álruhás Mátyás király, a deák, a vadász vagy akárki, de mindig az igazságos király, a ki levetette nyusztprémes kalpagját, bogláros mentéjét s elment szétnézni az egyszerű emberek között.

A *Mátyás deák*ban a Bakony szélén falusi bíró házába tért be. Micsoda pompás két szerep a bíró meg a kántor! Amaz a tekintélyes, kedélyes, kissé rátartós, derék magyar paraszt remekbe készült alakja, emez a tudákos, hiú, magát fiatalító, együgyű és mégis ravasz kántor szinte molièrei élességgel kirajzolt alakja. Örzi kevés szóval is eleven képe a tűzről pattant falusi leánynak. Elvődnek, tréfálkoznak — a király megismeri népét: a bíróékat megjutalmazza, a kántort megszegyeníti. Ez az igénytelen apróság esztendőig a magyar színpad egyik legnépszerűbb darabja volt.

A *Hűség próbája* egytestvér vele. Meséje több, de a király alakja halványabb. A király koronajobbágyait próbálja ki: megismeri a ménesmester — nyers, de becsületes ember, volt katona — hűségét s a sáfár hűtlenségét — ez már gonosz ember volna, de komikus volta enyhíti a sötét színeket, s leánya a ménesmester fiát szereti, azért irgalmaznak neki és csak elcsapják. A darab mosolygó hangját itt-ott kaczagásra fordítja az udvari bolond, Vidor — ez egyszer az igazi víg bolond, a magyar bolond. Egy-két szín egyénivé teremti a típust: ez magyar ember, a ki nem igen töri magát senkiért s gyomrára különös gondja van. »Hát az ebéd, komám?« — kérdi a távozó királytól. Mivel nem gondoskodnak róla, elmegy s megeszi a királynak rendelt ebédet. A Mátyás király lustáinak étvágya és nyugodt vérmérséklete van benne. Elhizott ember, a ki alatt recsegve dől össze az ágy. Elhitetik a sáfárral, hogy ő a király, s ő a bohóc méltóságával majmolja a fejedelmet:

»Helyesen, földi! kölcsönözd szemedet egy szép leánynak, te pedig légy udvarnokká, s ha az asszonyok mézes nyelvédért polczra nem ültetnek, megtért a világ és te léssz bolonddá. Kelj fel sáfár! mi azt parancsoljuk! Mint vagytok híveim? mi nagyon örvendünk látástokon s azt óhajtjuk, ti is örüljetek.

— — — — —
Szólásunk nincs, de méltán neheztelünk, hogy azt a derék jó Vidort ridegen a gyepen hagyjátok a természet ékes ölében sanyarú éhséggel küszködni s ott versenyt sóhajtozni a déli haranggal. «

Nem többet ér ez, mint Beczkó és összes társai?

A történeti vígjáték ritka műfaj és nehéz is. A történetírás a víg nemben csak anekdotákat szokott megörökíteni, mert az élet nagyjából komoly, s a komikus alakoknak ritkán jut történelmi szerep. Elmúlt idők furcsaságain mai észjárással nevetni pedig bajos. A legtöbb történelmi vígjáték csak hangulatkeltőnek használja a régi jelmezeket, a történelmi szín hiányzik belőle. Hiszen a két Mátyás-vígjátékban sincs igazi történelmi levegő. A Hunyadi János nagysága megvillan a *Hűség próbájában*, s meglevenedik a bíró

elbeszélésében a *Mátyás deák*ban, de a kort aligha fogjuk érezni. Ám érezzük a mese levegőjét, mely körülveszi Mátyás király népszerű alakját s ez legyen is elég.

* * *

Kisfaludy fölfogását optimistikusnak mondtuk. Ő a magyar vígjáték, a magyar víg elbeszélés voltaképeni megalkotója. Kedélyes népdalokat, derült balladákat írt. Romantikája szeret a kísértetiesbe csapongani, de ez nem az ő igazi eleme. Drámáiban rémséges tárgyat is keresett, de darabjai nincsenek leverő hatással, az egy *Stibor vajdát* kivéve. A bűn mindegyikben bűnhődik s az erény diadalt ül, ha olykor nemes vér árán is, de az áldozat soh'sem hiábavaló. A Kisfaludy borusabb hangulatai csak a melancholia s a tiszta megilletődés. S a sötétebb rajzokat a sokkalta több derült, napos kép elfeledteti. Nincs ennek az életnek mélysége, nincs e költészetnek philosophiája, de van annál több kedélye. Eletfölfogását a jókedvű Vidor fejezi ki: »Szép a világ ha zajlik is, éljen az élet!« Az is volt a költőnek, csak az élet volt kurta.

VÉRTESY JENŐ.